

Jaan Ross. *Mentem mortalia tangunt. Artikleid, mälestusi, kirju ja intervjuusid*. Tallinn: Emakeele Sihtasutus, 2024, 389 lk.

Allan Vurma

Emakeele Sihtasutuse (EKSA) kirjastus andis 2024. aastal Eesti Kultuurkapitali ja Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia toetusel välja EMTA emeriit-professori Jaan Rossi paari viimase aastakümne kirjutisi koondava raamatu „Mentem mortalia tangunt“ (selle Antiik-Rooma kirjanikult Vergiliuselt pealkirjaks laenatud sententsi võib eesti keelde tõlkida kui „kõik surelik puudutab meelt“). Raamatusse on hõlmatud kolmkümmend kuus humanitaariavaldkonna teksti, mis annavad ülevaate autori haarde, huvide ja kompetentsuse mitmekülgisusest. Eestikeelsete tekstide kõrval on kuus vene ja neli inglise keeles. Leiame ka ühe prantsuskeelse epigraafi, mille sisu pärineb kirjanik Marguerite Yourcenarilt ja milles vihjatakse poeetiliselt elu haihtuvusele ning kogetu ning kohtumiste juhuslikkusele ning põgususele. Epigraafile järgnev ingliskeelne põhitekst on algelt 2007. aastal avaldatud Wissenschaftskolleg zu Berlini aastaraamatus¹ omamoodi aruandena Ameerika erarahal põhineva loominguulise stipendiumi kasutamise keerdkäikudest. Toetust vaimseks töötegemiseks rahulikus pansionaadikeskkonnas taotles Jaan Ross esialgu raamatu kirjutamiseks Arvo Pärdi tegemistest Berliinis, kus maailmakuulus helilooja koos perega tol ajal elas. Kuna stipendiumitaotluse rahuldamise ajaks olid Pärdid vahepeal jõudnud kolida tagasi Eestisse, polnud Berliinis paikneva pansionaadi kasutamine selle tööteemaga tegelemiseks enam põhjendatud. Muutunud situatsioonis oli stipendiume jagav fond aga nõus Rossi esitatud uue plaaniga, ja nii valmis Berliinis tema sulest hoopis kahtteist muusikapsühholoogia loengut sisaldav raamat.² Berliinis viibimise lisaboonuseks oli juhuslik, eesti muusika ja eesti keele foneetika ajaloo seisukohalt väga oluline leid sealsetest arhiividest Esimese maailmasõja aegsete eestlastest sõjavangide laulu- ja kõnesalvestistega. See leid aga viis

mitme sellega seotud uurimuse algatamiseni ja nende koondamiseni ühte järgmisse raamatusse.³

Kogumiku „Mentem mortalia tangunt“ põhiosa kolmeks peatükiks liigendatud struktuuris hõlmavad kõige mahukama osa otsesemalt muusikat puudutavad kirjutised. Nende hulgas on nii autori originaalsete teadusuuringuste kirjeldusi kui ka esseelikumaid arutlusi ja mõtisklusi, mis on inspireeritud ühest või teisest tähelepanekust ja soovist neid lugejale detailsemalt selgitada, toetudes mingile konkreetsemale teaduslikule käsitusviisile või teooriale. Mahult veidi väiksema peatüki moodustavad tekstid, mille aineseks on erinevad keelealased teemad, aga ka kirjandus või ajalugu. Nende hulgast leiame üllatuslikult ühe ilukirjandusliku novelli. See kirjeldab kaheksat eri aegadel Peterburis (kõnekeelselt Piiteris) kogetud olmelist episoodi. Nagu hästi teame, on Piiter umbes viimase poolteise sajandi jooksul olnud tähtis paljudele eesti haritlastele, sealhulgas muusikutele, kes selles Eestile kõige lähemal asuvas Vene suurlinnas on omandanud oma kõrghariduse. Selle vene keeles kirja pandud novelli tonaalsuse põhjal otsustades on Piiter ka Jaanile hästi tuttav ning omane. Veelgi enam, ka piiterlastele tundub Jaan omana. Seda võime uskuda näiteks novellis kirjeldatud episoodi põhjal 90ndatest, kus Nevski prospektil müüakse apelsine vaid passi alusel linna sissekirjutatutele (et ära hoida kaubanduslikku turismi, sest elu tollasel Venemaal oli enamiku jaoks seal äärmiselt vaene ja apelsinid suureks defitsiidiks); Jaanilt aga müüja dokumenti ei taha, sest ta on veendunud, et Jaan on kohalik.

Kolmandasse peatükki on koondatud viis intervjuud – kolmes neist on Jaan Ross olnud intervjuueerija, kahes aga intervjuueeritav. Raamatu lõpetab vanas jättidega vene keeles ülistuslaul Rossile kui omaaegsele üheksakümnendate lõpu Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna dekaanile.

¹ Jaan Ross 2007. Where East and West Meet. – *Wissenschaftskolleg zu Berlin. Jahrbuch 2005/2006*, pp. 146–150.

² Jaan Ross 2007. *Kaksteist loengut muusikapsühholoogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³ Jaan Ross (ed.) 2012. *Encapsulated Voices. Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918*. Das Baltikum in Geschichte und Gegenwart 5, Köln/Weimar/Wien: Böhlau.

Selle panid ühisloominguna kirja vene ja slaavi filoloogia osakonna töötajad, et kiita ja tänada professor Jaani Rossi osakonda toetava ja soosiva suhtumise eest.

Võõrkeelte valdamine võimaldab meil suhelda teistesse kultuuridesse kuuluvate inimestega. Keel on seotud inimese identiteediga, aga seda võidakse kasutada ka domineerimise ning allutamise tööriistana. Need on teemad, mis lähivad Rossile korda ning kerkivad ühel või teisel kujul esile nii mitmeski tekstis selles raamatus. Kui inglise keele kasutamise põhjendus tänapäeva teadusmaailmas *lingua franca*'na on üsna üheselt mõistetav, siis vene keele puhul, silmas pidades praegust putinistliku režiimi kehtestatud poliitilist olukorda Venemaal, kujuneb teema ambivalentsemaks. Oma intervjuus Kaire Maimetsale, mis algselt avaldatud rohkem kui kaks aastakümnet tagasi ajakirjas Teater. Muusika. Kino,⁴ ütleb Jaan Ross, et ta tunnetab tänapäeva Eesti venelaste olukorras teatavat ebaõiglust ning et meie keele- või kultuuripoliitika peaks vältima vene kogukonnas frustratsiooni tekitamist. Praegu, rohkem kui kaks aastakümnet hiljem, kus Venemaa on algatanud Ukraina sõja ja ähvardab tervet Euroopat, mõjuvad toonased mõtted emotsionaalselt palju laetumana. Nõustuda võib Rossi seisukohaga, mida ta väljendab oma raamatu eessõnas, et „lähenedamine vene teemale võiks olla diferentseeritum“, kui suhtlemine puudub konkreetseid üksteist siiralt respektierivaid ja austavaid inimesi. Jaan Rossi panust lävimise alalhoidmisel erineva kultuurilise ja ajaloolise taustaga kogukondade vahel võib siin pidada tähelepanuväärseks. See väljendub ka näiteks tema huvis tänapäeva vene kirjanike elu ning loomingu vastu ja selle populariseerimises eestlaste hulgas. Nii leiame raamatust kaks esseed Eestis elavast, kuid vene keeles kirjutavast Andrei Ivanovist, lisaks veel intervjuu. (Ross on muu hulgas ka tõlkinud Ivanovi loomingu eesti keelde.) Samuti leiame kogumikust kirjandusteadusliku analüüsi praegu Šveitsis elava, kuid Moskvas sündinud ja

seal hariduse saanud ühe praegusaja hinnatuma vene kirjaniku Mihhail Šiškini loomingu.

Teadustekstidena eristuvad kogumikus kaaluselt kaks. Mõlemad on kirja pandud inglise keeles. Esimene neist kuulub originaalis peatükina Jaan Rossi ja Ilse Lehiste ühistööna kirjutatud ja 2001. aastal Walter de Gruyteri kirjastuse välja antud raamatusse „The Temporal Structure of Estonian Runic Songs“⁵ („Eesti runolaulude ajaline struktuur“). Tekst annab süstemaatilise ülevaate runolaulude ja nende uurimise ajaloost (ning on sissejuhatuseks järgnevasse, põhiliselt laulude akustilise analüüsi meetodit rakendavatesse peatükkidesse Gruyteri kirjastuse raamatus). Jaan Rossi kaasautor, Eestis sündinud, kuid peamiselt USAs Ohio Riiklikus Ülikoolis töötanud foneetikaprofessor Ilse Lehiste lahkus meie hulgast 2010. aastal, olles olnud oma valdkonnas üks maailma tunnustatumaid autoriteete ja kuulsamaid eesti soost teadlasi üldse. Eespool mainitud konkreetse teaduskoostöö kõrval on Rossi suhtlus Ilse Lehistega olnud ka isiklikum ja sügavam. Siin kogumikus annavad sellest tunnistust veel neli Lehistet puudutatavat kirjatükki. Nende hulgas leiame Keeles ja Kirjanduses 2011. aastal avaldatud Jaan Rossi kirj vahetuse Ilse Lehistega tema viimasel eluaastal, pikema intervjuu, mis ilmus Keeles ja Kirjanduses 2002. aastal, ülevaate Lehiste tegemistest, mis algselt avaldatud 2009. aastal Sirbis, aga samuti ingliskeelse järelehüüde kuulsale keeleteadlasele teadusajakirjas *Phonetica*.⁶

Teine kaaluselt esile kerkiv teadustekst „On Estonian Recordings Made in German Prisoner-of-War Camps During World War I“ („Eesti helisalvestistest, mis tehtud Saksamaal sõjavangide laagrites Esimese maailmasõja ajal“) on algselt pärit kirjastuse Böhlau poolt 2012. välja antud raamatust „Encapsulated Voices“ („Lukku pandud hääled“; vt. märkus 3). Ross on olnud selle raamatu toimetaja ja avapeatüki autor. Siin räägib autor, kuidas ta leidis juhuslikult Berliini fonogrammiarhiivist (Berliini Etnoloogiamuuseum) ja

⁴ Kaire Maimets 2002. Vastab Jaan Ross. [Intervjuu.] – *Teater. Muusika. Kino* 10, lk. 3–14.

⁵ Jaan Ross, Ilse Lehiste 2001. Estonian Old Folksongs: History, Tradition, Collections and Availability. – *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs*. Phonology and Phonetics 1, Berlin: de Gruyter, pp. 5–36.

⁶ Jaan Ross 2011. Kümme Ilse Lehiste kirja 2010. aastast. – *Keel ja Kirjandus* 5, lk. 360–369; Jaan Ross 2002. Kiriusutus Ilse Lehistega. [I. Lehiste 80.] – *Keel ja Kirjandus* 1, lk. 49–52; Jaan Ross 2009. Ilse Lehiste jäljed keeleteaduses. – *Sirp*, 20.02; Jaan Ross 2010. In Memoriam. Ilse Lehiste 31.01.1922–25.12.2010. – *Phonetica* 67, pp. 275–276, doi: 10.1159/000324889.

Humboldti Ülikooli heliarhiivist salvestised Esimese maailmasõja ajal Vene sõjaväes sõdinud ja sakslaste kätte vangi langenud eestlastest sõdurite lauldud rahvalike laulude ja loetud tekstidega, mille olemasolust siin Eestis ei teadnud keegi. Samuti on artiklis kirjeldatud uurimistööd nende salvestiste tegemise tausta väljaselgitamisel (mainisin seda lugu põgusalt ka eespool). Fonogrammide jäädvustati omal ajal 29 šellakplaadile ja kuuele vaharullile (osa neist on küll praeguse seisuga kadunud). Saame teada, et heliülevõtete tegemise algatasid ja viisid läbi aastatel 1915 kuni 1918 saksa lingvist Wilhelm Doegen (1877–1967) ja tolle aja üks nimekaimaid muusikateadlasi maailmas Carl Stumpf (1848–1936).

Eestiga seotud mitte-eestlastest olulisi isikuid, kes on pälvunud raamatusse koondatud tekstides Jaan Rossi suurema tähelepanu, võib leida veel mitmeid. Üks neist on 19. sajandi lõpus Tartu Ülikoolis füüsikaprofessorina töötanud baltisaksa päritolu Arthur von Oettingen (1836–1920), kelle professionaalsel tasemel viljeldud huvialade hulka kuulus ka muusikateadus, sealhulgas regivärsiliste rahvalaulude kogumine. Mitu Oettingeni eluseika, näiteks tema lahkumise lugu Tartu Ülikoolist (kuna ta polnud valmis lugema oma loengukursusi vene keeles, mida sundisid uuendusena peale Vene tsaaririigi võimud venestamispoliitika osana 19. sajandi lõpus), on heaks näiteks eri rahvusest inimeste kooseksisteerimise probleemidest Eestis – teema, mis on Jaan Rossi huvitanud nii ajaloolisest kui praeguse Eesti poliitilise elu perspektiivist.

Näidetena kitsamatest teemadest, mida Jaan Ross on seostanud kaasaja muusikateaduslike teooriate ja seletusviisidega, võime esile tuua näiteks artikli, kus ta on püüdnud leida regivärsisestituste temporaalses struktuuris üldisi süstemaatilisi reegleid, mis iseloomustavad väikesi

muusikat väljendusrikkamaks muutvaid kõrvalekaldeid võrreldes noodistusega. Siin on ta tuginenud rootsi muusikateadlase Anders Fribergi töödele, kes kirjeldas samalaadseid reegleid eelkõige klassikalise muusika esituste puhul. Artiklis helilooja ja kuulaja erinevast suhtest muusikateosesse refereerib Jaan teadustöid, kus näidatakse, et mitmed muusikateose ülesehitust puudutavad aspektid, mida muusikateose kuulamisel märkavad muusikateoreetikud, pole samamoodi teadvustatavad tavakuulaja jaoks, ehkki neil võib siiski olla mõju alateadlikul tasemel.

Mitmetes kogumikus toodud artiklites on Jaan Ross keskendunud ühe või teise konkreetse helilooja elukäigule ja loomingule. Nii leiame artiklist „Tormis ja minimalism“, mis avaldati algelt 2010. aastal Sirbis,⁷ analüüsi Veljo Tormise rahvamuusikale tugineva stiili vastuvõtust Eestis tema kolleegide heliloojate ja muusikateadlaste seas. Sirbis 2017. aastal avaldatud artikli „Jälgida kajakaid. Pärdi metafoorid ja oksüümoronid Arvo Pärdist“⁸ kirjutamise ajendiks oli eestikeelse tõlke ilmumine Leopold Brauneissi raamatust, milles lahati Pärdi loominguilisi printsiipe.⁹ Kogumikust leiame ka Jaan Rossi järelsõna helilooja ja muusikateadlase Leo Normeti monograafia Jean Sibeliuse sümfooniast, mis ilmus 2011. aastal kirjastuselt Aleksandra ja põhines 1969. aastal Moskva Riiklikus Konservatooriumis kaitsitud kandidaadiväitekirjal kunstiteaduste valas.¹⁰ Frankfurt am Mainis Peter Langi kirjastuses 2016 avaldatud kogumiku „Культура русской диаспоры: судьбы и тексты эмиграций“ („Vene diasporaa kultuur: emigreerunute saatused ja tekstid“) artiklis¹¹ analüüsib Jaan Ross varajase geniaalsuse ilminguid Sergei Prokofjevi 12-aastaselt loodud lühikeses klaveripalas „Presto“. Eesti ja rahvusprobleemidega on kaudselt seotud ka jutt Tartu Ülikooli kauaaegse juudi rahvu-

⁷ Jaan Ross 2010. Tormis ja minimalism. – *Sirp*, 8.10.

⁸ Jaan Ross 2017. Jälgida kajakaid. Pärdi metafoorid ja oksüümoronid Arvo Pärdist. – *Sirp*, 10.3.

⁹ Leopold Brauneiss 2017. *Arvo Pärdi tinbinnabuli-stiil: arhetüübid ja geomeetria*. Koost., tlk. Saale Kareda, Laulasmaa: Arvo Pärdi Keskus.

¹⁰ Лео Нормет 2011. *Симфонии Сибелиуса*. Tallinn: Aleksandra. [Leo Normet 2011. *Simfonii Sibeliusa*. Tallinn: Aleksandra.]

¹¹ Jaan Ross 2016. Ранние признаки гениальности: анализ Presto для фортепиано двенадцатилетнего Сергея Прокофьева. – *Культура русской диаспоры: судьбы и тексты эмиграции*. Ред. Александр Данилевский, Сергей Доценко, Федор Поляков, Russian Culture in Europe 13, Frankfurt a.M.: Peter Lang, стр. 227–235, <https://doi.org/10.3726/978-3-631-69758-0>. [Jaan Ross 2016. Rannie priznaki genial'nosti: analiz Presto dlja fortepiano dvenadtsatiletnego Sergeja Prokof'eva. – *Kul'tura russkoj diasporj: sud'by i teksty emigratsii*. Red. Aleksandr Danilevskij, Sergej Dotsenko, Fedor Poljakov, Russian Culture in Europe 13, Frankfurt a.M.: Peter Lang, str. 227–235, <https://doi.org/10.3726/978-3-631-69758-0>.]

sest semiootikaprofessori Juri Lotmani õest Inna Obratsovast, kes töötas Pihkva muusikakoolis ja tegeles õpetamise kõrval ka heliloomingu ja teadusliku uurimistööga. Nii nagu tema vennagi puhul, oli ka Obratsova tegutsemine Venemaal tema rahvuse tõttu alla surutud ja pahatahtliku kriitika all, ehkki võimud seda ametlikult ei tunnistanud. Huvitava kurioosumina kirjeldab Jaan veel 20. sajandi alguses toleaege Tartu Ülikooli rektori naise Julia Pustorosleva kirjutatud mahukas muusikateooria õpikus väljapakutud uudset ideed, kuidas tähistada noodikirjas duubelbemolli ühekordse märgiga (kahekordse bemollmärgi asemel). Iseenesest mõtteka ettepaneku vastu räägib vaid tülikus muuta noodikirjastuste trükifailide kujundust, mille hulk on määratult suur. Vanu noodiväljaandeid trükitakse nimelt vastavalt nõudlusele kirjastustes pidevalt juurde, kasutades sedasama trükifaili.

Huvitavat võrdlust pakuvad ka tekstid, kus Jaan Ross kirjeldab Eestis viljeldava muusikateaduse valdkonna seisu 1990. aastatel. Põhjalik ülevaade selle kohta ilmus algsest ajakirjas Akadeemia 2000. aastal.¹² Samast teemast veidi laiemas kontekstis on juttu ka 2002. aastal ajakirjas Teater. Muusika. Kino avaldatud intervjuus Kaire Maimetsale (vt. märkus 4). Selle kõrval võiks esile tuua ka üsna hiljuti ilmunud eestikeelse

muusikakirjanduse ülevaateartiklit Rossi sulest, mis ilmus algsest 2022. aastal ajakirjas Muusika.¹³ (Kui 90ndatel aastatel polnud veel võimalik Eestis muusikateaduse alal doktorikraade kaitsta, kuna ühelgi meie institutsioonil polnud vastavat akrediteeringut ja välismaal oli kraadi omandanud vaid neli meie muusikateadlast, siis 2025. aasta suve seisuga oli EMTAs kaitsnud juba 72, kui kaasa arvata ka muusikadoktorid. Märgiliseks sündmuseks võib pidada ka 2025. aasta juunis ilmunud „Eesti muusikaloo“ esimest osa.)

Oma ajas tähelepanuväärne on olnud ka Eesti Päevalehes 2007. aastal ilmunud Jaan Rossi intervjuu kuulsa briti muusikateadlase John Slobodaga,¹⁴ kelle uurimisvaldkond on olnud peamiselt muusikapsühholoogia ning kes on tihti sõna võtnud ühiskonnaelu ja poliitikat puudutavates küsimustes. Vastavaid teemasid lahati ka intervjuus. Sloboda külastas Tallinna seoses osalemisega Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias toimunud interdistsiplinaarsel muusikateaduse konverentsil,¹⁵ mille meiepoolseks organiseerijaks oli professor Jaan Ross.

Käesolevasse tutvustusse ei mahu kahjuks rääkimine kõikidest kirjatükkidest selles kogumikus, kuid loodan, et olen tekitanud lugejas huvi Jaan Rossi raamatu vastu selles kajastuvate teemade ja käsitlusviiside mitmekesisuses.

¹² Jaan Ross 2000. Eesti muusikateadusest 1990. aastatel. – *Akadeemia* 12 (9), lk. 1973–1989.

¹³ Jaan Ross 2022. Eestikeelse muusikakirjanduse ilust ja väärtust. Vastuseks vestlusringile „Muusikakirjandus ja selle väljaandmine – kunstide vaeslaps“. – *Muusika* 6, lk. 19–22.

¹⁴ Jaan Ross 2007. John Sloboda: muusika aitab inimestel paremini toime tulla. [Intervjuu John Slobodaga.] – *Eesti Päevaleht*, 28.08.

¹⁵ Third Conference on Interdisciplinary Musicology, Tallinn, 15.–19.08.2007.